

Яўген ГАРАДНІЦКІ

ПОЛЬСКАМОЎНАЯ ТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ КУПАЛЫ Ў БЕЛАРУСКІМ ЛІТАРАТУРНЫМ КАНТЭКСЦЕ

Адной з характэрных рысаў развіцця беларускай літаратуры з'яўляецца тое, што многія яе стваральнікі пісалі і пішуць не толькі на беларускай, але і на іншых мовах. Так склалася гістарычна, што беларуская культура фарміравалася ў шматнацыянальным і шматмоўным кантэксце, на скрыжаванні розных мастацкіх традыцый. Гэта абумоўлена не ў апошнюю чаргу геаграфічным становішчам Беларусі, яе знаходжаннем на шляхах перасячэння розных культур свету.

На станаўленне і развіццё беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. вялікі ўплыў аказалі перш за ўсё суседнія славянскія літаратуры – руская, польская, украінская. Маючы на той час больш грунтоўныя вынікі ў мастацкім асваенні рэчаіснасці, творчым выяўленні нацыянальнага мастацкага генія, яны падавалі прыклад маладой беларускай літаратуры, адкрывалі перад ёй магчымасці далучэння да агульнаеўрапейскіх эстэтычных здабыткаў.

Значэнне дабратворнага ўздзеяння вышэйназваных літаратур на працэс паскоранага развіцця беларускай літаратуры даследавана айчынным літаратуразнаўствам грунтоўна і ўсебакова. Варта згадаць фундаментальную манаграфію В. А. Каваленкі “Вытокі. Уплывы. Паскоранасць” (1975). У меншай ступені вывучана праблема ўзаемадзеяння ў літаратурным полі беларускай культуры розных моў як фактару, які ўплывае і ўплывае на характар паэтыкі і мастацкага светабачання творцаў.

Янка Купала ўнёс выключны ўклад у развіццё беларускай мовы, яе паэтычнага стылю. Ён валодаў незвычайным дарам моўнага чуцця, здольнасцю глыбокага пранікнення ў самую сутнасць моватворчага працэсу. Пад яго пяром беларуская мова выявіла ўсю разнастайнасць сэнсавых адценняў, напоўніцу праявіла сваю рытміка-меладыйную і інтанацыйную гнуткасць і выразнасць. Стыхія беларускай мовы настолькі арганічна зліваецца з эмацыянальна-лірычнай энергіяй, сканцэнтраванай у вершах Я. Купалы, што ў выніку падобная змястоўна-фармальна цэласнасць уяўляецца адзіна магчымай, унікальнай, у самай найвышэйшай ступені адпаведнай аўтарскай задуме.

Паэтычнае самавыражэнне Я. Купалы ў нацыянальным моўным матэрыяле дасягае такой мастацкай дасканаласці і самадастатковасці, што, здавалася б, і не можа ўзнікнуць меркаванняў на-

конт магчымасці поўнага выяўлення яго таленту з дапамогай іншай мовы. Блізкасць моў у многіх выпадках перашкаджае адчуць сапраўдную глыбіню падтэксту, шматзначнасць вобразаў першакрыніцы. На думку А. Яскевіча, які звярнуў увагу на цяжкаперакладальнасць купалаўскага верша на рускую мову, пры перакладах з блізкароднасных моў, асабліва калі перакладчыкі прытрымліваюцца літаралісцкага падыходу, “гіпноз максімальнага падабенства амаль што скрадае адрозненні, не прымушае думаць пра іх” [1, с. 5].

Польскамоўнай творчасці Я. Купалы, думаецца, пакуль што не надаецца дастатковай увагі з боку сучаснага беларускага літаратуразнаўства. Яна яшчэ не стала прадметам усебаковага даследавання як эстэтычны феномен, а не толькі як факт у творчай біяграфіі класіка нацыянальнай паэзіі. Варта адзначыць зробленае ў гэтым кірунку У. Мархелем, які ўзнавіў польскамоўныя вершы Купалы на беларускай мове.

Разгляд творчасці Я. Купалы не толькі ў яго часавым развіцці, але і з улікам таго, што на першапачатковым этапе творчасці паэтам ствараліся вершы на дзвюх мовах, можа адкрыць новы ракурс бачання адметнасці купалаўскага стылю, пашырыць кантэкст міжнацыянальнага творчага ўзаемадзеяння.

Склалася ўстойлівае меркаванне, што польскамоўныя вершы Я. Купалы папярэднічалі яго асноўнай беларускамоўнай творчасці. Няма дастаткова важкіх падстаў сумнявацца ў слушнасці такога сцвярджэння. Сапраўды, вершы на польскай мове напісаны паэтам на самым пачатку творчага шляху, як адзначаецца тэксталагамі, якія рыхтавалі апошні Поўны збор твораў класіка, раней 1906 г., хоць і пазначаны аўтарам менавіта гэтым годам. Сам паэт вызначыў у лісце да Л. М. Клейнбарта ад 21 верасня 1928 г. пэўную часавую вяху, з якой яго творчасць набыла аднамоўны характар: “З гэтага часу я пачынаю пісаць толькі па-беларуску...” [2, с. 402].

Аднак ці сведчыць гэтае прызнанне паэта аб тым, што працэс стварэння вершаў на беларускай і польскай мовах быў цалкам размежаваны ў часе? Відавочна, не. Асабліва калі браць у разлік тое, што праца над літаратурным творам, паступовае высяванне задумы і яе рэалізацыя могуць займаць даволі працяглы час і звычайна не супадаюць з часавымі рамкамі датавання або публікацыі. Таму

можна меркаваць, што нейкі час паэтычнае мысленне Купалы існавала ў вербалізаванай форме, засноўваючыся на творчых магчымасцях дзвюх хоць і блізкіх, але ў рознай ступені звязаных з бягучым культурным працэсам моўных парадыгмаў.

Красамоўным у дадзеным выпадку з’яўляецца такі факт: польскамоўны верш “Kobiesie” (“Кабееце”) і беларускамоўны “Мая доля” былі змешчаны аўтарам на адным аркушы паперы на яго розных баках. У пэўным сэнсе такое літаральнае судакрананне дзвюх моўных стыхій можна лічыць сімвалічным. Апрача таго, звяртае на сябе ўвагу датаванне гэтых твораў. Першы з іх пазначаны 14 ліпеня 1904 г., другі – 15 ліпеня таго ж года.

Такое блізкае “суседства” дае падставы для супастаўляльнага аналізу паэтычных сістэм, якія рэпрэзентуюцца дадзенымі творамі. Трэба адразу заўважыць, што вершы ў значнай ступені адрозніваюцца між сабой не толькі формай моўнага ўвасаблення, але і тэматычнай скіраванасцю, вобразным ладам. Калі беларускамоўны верш заглыблены ў сферу сацыяльнага, з’яўляецца выяўленнем перажыванняў чалавека з народнага асяроддзя, звязаных з асэнсаваннем свайго незайздроснага становішча, то верш на польскай мове закранае сферу інтымнага. І, адпаведна, у другім выпадку герой у большай ступені набліжаны да ўласна аўтарскай пазіцыі. Ён надзелены, у адрозненне ад абагульнена-тыпізаванага вобраза селяніна, што скардзіцца на сваю долю, некаторымі рысамі індывідуалізаванага характару (“Za swych mlodych lat czytałem...”) [2, с. 289] (За свае маладыя гады чытаў...) [3, с. 402]. У вершы “Kobiesie” аўтар імкнецца вырашыць праблему ў гумарыстычным ключы, выяўляючы праз лёгкую іронію даволі сур’ёзнае стаўленне да прадмета разваг. Нягледзячы на драматычную пафаснасць верша “Мая доля”, у ім таксама пэўным чынам выяўляецца, праглядае за выражэннем крыўд селяніна трохі прыхаваная, адначасова і саркастычная, і жыццесцвярдзальна-насмешлівая нота. Хоць і праклінае герой сваю недарэчную долю, і гатовы на самыя рашучыя крокі, каб пазбавіцца ад яе, уключна да самагубства, усё ж такі ў самім тоне гаворкі, у тым, з якімі словамі ён звяртаецца да долі, адчуваецца яго жаданне праз іронію ўзняцца над жыццёвымі абставінамі, псіхалагічна іх пераадолець. Доля паўстае ў вершы ў персаніфікаваным выглядзе, як жывая істота, з якой можна нават здэкавацца – тое ж, што яна чыніць з чалавекам. “Мая доля, дык вось доля, / Каб ты лопнула была!” [2, с. 49], – з такой інвектывы пачынаецца твор Я. Купалы. Доля ўсёмагутная і няўхільная сваёй усюдыіснасцю, але вобраз яе

знарок зніжаецца, прыпадабняецца да нечага мізэрнага (“Дык калі не аглянуся, / Мая доля тут бяжыць”) [2, с. 49].

Абодва вершы Я. Купалы – беларускамоўны і польскамоўны – збліжае, як нам уяўляецца, своеасаблівая містэрыяльнасць, калі на першы план выступае не жыццёвая штодзёншчына, а свет, здатны да трансфармавання, набыцця новага вобліку і якасцей. Вялікая праўда жыцця перадаецца не праз зафіксаваную ў статычным стане карціну-адбітак, а з дапамогай прайгравання пэўнай экзістэнцыйнай сітуацыі, якая набывае універсальнае, анталагічнае значэнне.

Верш “Kobiesie” ўяўляе сабой своеасаблівае спалучэнне метафізікі і аповеду, у якім істотную ролю адыгрывае сімвалічнае ўвасабленне псіхалагічнага стану чалавека, асэнсаванне ім найважнейшых экзістэнцыйна-быццёвых катэгорый. Таямніца жанчыны, як і сэнсавая глыбіня і шматзначнасць існавання наогул, не можа быць разгаданай, звездзенай на ўзровень лагічнага разумення, паколькі гэта само жыццё, якое дзеецца тут і цяпер, разыгрываецца як трагедыя або духоўнае ўзвышэнне. Аўтар не імкнецца выступаць у якасці рэзанёра, апавяшчальніка канчатковых ісцін. Мабыць, таму ўводзіцца ім у твор вобраз мудрага і практычнага яўрэя Янкеля, спасылкі на жыццёвы вопыт якога дапамагаюць пэўным чынам дыстанцыравацца ад празмерна наўпроставай сугестыі. Аўтар пераконвае сваіх чытачоў:

*To się nigdy wy nie rwiecie
Bo zagadki tej zbadania
Gdyż napewno się zmylicie
Bo to nie do rozwiązania* [2, с. 290].

То ніколі вы вы не рвіцеся
Даследаваць гэтую загадку,
Бо напэўна памыліцеся,
Бо гэта не да вырашэння [2, с. 403].

У польскамоўнай творчасці Я. Купалы абазначаецца тэндэнцыя, якая ў далейшым стане адной з вядучых у яго паэзіі, а менавіта: імкненне да мастацкай самарэфлексіі, асэнсавання месца і ролі мастацтва ў жыцці грамадства. Характэрны ў гэтых адносінах верш “Leć, piosenko...” (“Ляці, песенька...”), у якім выкарыстоўваецца прыём персаніфікацыі, рэпрэзентацыі творчага пачатку ў адасобленым ад яго суб’екта выглядзе. Вобраз песні як канцэптуальнага ўвасаблення слоўнага мастацтва шырока распаўсюджаны ў беларускай паэзіі. Гэта жанравае абазначэнне адной з лірычных разнавіднасцей з даўняга часу атаясамлівалася ў беларускай мастацкай свядомасці з усім лірычным родам літаратуры, з самой магчымасцю паэтычнага самавыражэння творцы. Выкарыстоўваецца яно і ў сучаснай паэзіі. Гэта традыцыя караніцца ў фальклорнай паэтыцы.

* Даслоўныя пераклады польскамоўных вершаў Янкі Купалы зроблены У. Мархелем.

Разам з тым варта падкрэсліць, што ў паэтычным светапоглядзе Я. Купалы канцэпт *песні-творчасці* звязаны не толькі з фальклорнай традыцыяй, але і з творчым вопытам папярэднікаў – беларускіх і беларуска-польскіх паэтаў XIX ст.

Паэзія Я. Купалы з’явілася працягам і класічным увасабленнем у дасканалай мастацкай форме многіх эстэтычных і гуманістычных ідэй, якія ў свой час зарадзіліся ў асяроддзі беларуска-польскіх пісьменнікаў папярэдняга стагоддзя, на сумежжы дзвюх славянскіх культур. Аднак у некаторых аспектах мастацкага светабачання класік новай беларускай літаратуры ўносіў пэўныя карэктывы пры вызначэнні агульнай мастацкай стратэгіі.

У вершы “Leś, pioosenko...” паэт, як і яго папярэднікі, нібыта звяртаецца сваёй творчасцю да ўсіх сацыяльных станаў. Ён скіроўвае сваю *крылатую* песню і да магнацкіх палацаў, і “do chatek pędzarzy” (“да хатак убогіх”). Але ў дадзеным выпадку ідылічная сітуацыя, якая абмалёўваецца ў вершы (калі “możni, biedni, kalecy / ręce sobie podadzą”) [2, с. 290] (“заможныя, бедныя, калекі / пададуць адзін аднаму рукі”) [2, с. 403], насамрэч з’яўляецца аб’ектам аўтарскай іроніі над марай пра “залатую эру” ў грамадстве, пабудаваным на сацыяльным уціску і прыніжэнні бяздольных.

У польскамоўных вершах Я. Купалы традыцыйныя матывы і вобразы папярэднікаў спалучаюцца з уласна аўтарскімі стылістычнымі сродкамі мастацкага ўвасаблення. У гэтых творах, у якіх яшчэ захоўваецца ў сваёй аснове агульная мастацкая сістэма, характэрная для рэгіянальнага літаратурнага развіцця, між тым выразна выяўляюцца ўжо прыкметы аўтарскай стылістыкі і паэтыкі. Паўтаральнасць лексічных і сінтаксічных элементаў, жывая непасрэднасць і маўленчая раскаванасць паэтычнага маналогу, рытміка-інтанацыйная выразнасць лірычнага выказвання – гэта ўсё тое, што стане ў далейшым вызначальнай характэрнасцю купалаўскага стылю, – у пэўнай ступені прысутнічае і ў яго польскамоўных вершах. У вершы “W noc majową” (“У маёвую ноч”) прыкметы аўтарскай стылістыкі накладваюцца на традыцыйную для рамантыкаў XIX ст. вобразнасць:

*Jakaż ciudna majowa ta noc bez chmur ciemnych i mgły.
Księżyc patrzy wesoło na pole i bór;
W czarodziejskie zaświaty mknie myśl, dziwne roją się sny,
Hymnów szczęścia na duszy ozywa się chór* [2, с. 291].

Якая ж цудоўная гэтая маёвая ноч без цёмных
хмараў і імглы.
Месяц весела глядзіць на поле і бор;
У чарадзейскія іншасветы думка імкнецца,
дзіўныя рояцца сны,
На душы адклікаецца хор гімнаў шчасця [2, с. 404].

У прыведзенай вышэй страфе малюнак рамантычна ўспрынятага свету з традыцыйнай вобразнай сімволікай сведчыць пакуль што пра агульныя мастацкія вытокі, аднак і тут ужо можна адчуць дынаміку купалаўскай памкнёнасці да ідэалу, напружанасць яго асабовага жыцця. Сяганне думкі ў духоўныя вышыні, у “чарадзейскія іншасветы” становіцца пазней адной з самых характэрных асаблівасцей купалаўскага паэтычнага светапогляду. Пры далейшым жа разгортванні тэксту разгледжанага намі верша яшчэ ў большай ступені павялічваецца яго напоўненасць прыкметамі індывідуальнага стылю. “Zapomnijmy na wszystko, na życie, na ludzi, na świat; / Ha, cóż dali nam ludzie i świat ten i byt?” [2, с. 291] (“Забудзьма пра ўсё, пра жыццё, пра людзей, пра свет. / Ха, што ж далі нам людзі і гэты свет і быццё?”) [2, с. 404] – вельмі знаёмыя па асноўных беларускамоўных творах паэта інтымнай тэматыкі матывы і інтанацыі, праз якія выяўляюцца дачыненні купалаўскага героя са светам, яго экзістэнцыйная туга! Адметнасць менавіта купалаўскай творчай манеры можна вызначыць і па шэрагу характэрных сінтаксічных фігур дадзенага верша, зваротках, нагнятанні аднародных членаў сказа. Пад польскамоўнай абалонкай хаваецца ўвогуле беларускі лад мыслення, што часта выражаецца ў непасрэдным выкарыстанні моўных адэкватаў: “nocka szepce” – “ночка шэпча”. У вершы “Miłuję cię, ziemi...” (“Люблю цябе, зямля...”) ключавое слова *люблю* ў якасці анафары, якой пачынаецца кожная страфа, сваю рытмавызначальную функцыю распаўсюджвае на адметнасць выяўлення аўтарскай канцэпцыі жыцця. Такая спалучанасць паэтыкі і канцэптэўнасці з’яўляецца наогул вельмі паказальнай для Купалы.

Паміж польскамоўнымі творами Я. Купалы і асноўным корпусам яго беларускамоўных тэкстаў існуе даволі шмат змястоўных, тэматычных і вобразных сыходжанняў. Гэта цалкам натуральна, паколькі гэтыя творы аб’яднаны адзінствам аўтарства, асабовымі светапогляднымі прыярытэтамі. Аднак важна пры гэтым адзначыць, што, нягледзячы на розны моўны матэрыял, пэўнае падабенства назіраецца таксама і на фармальным узроўні. Сінтаксіс, рытміка, інтанацыя, магчыма, у яшчэ большай ступені выяўляюць у дадзеным выпадку цэласнасць і адзінства мастацкага свету класіка беларускай паэзіі.

Спіс літаратуры

1. Яскевіч, А. Выхад за круг : Літаратуразнаўчыя артыкулы / А. Яскевіч. – Мінск, 1985.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск, 1995. – Т. 1.